

Project Schuldencoöp

Fase 2:

van voorstel naar onderzoek

Door:

Erik Bähre, Tazuko van Berkel,
Ronald Boer, Nikkie Buskermolen,
Saskia Jansen, en Jonmar van Vlijmen

e-mail:

anoniemeschuldenaren@gmail.com

Voor:

No-academy en het instituut,
presentatie Arti, Amsterdam 3 mei 2013

Aan het eind van fase 1 kwam het kunstenaarsteam met het voorstel om een schuldencoöp op te zetten. De schuldencoöp moet jongeren weerbaarder maken. Die weerbaarheid gaat niet alleen over schuld en geld, maar ook over karakter en over de manier waarop je met sociale relaties omgaat. De schuldencoöp moet een plek worden waar jongeren middelen ontwikkelen om zich te oriënteren in de wereld. We zouden ter vergelijking kunnen kijken naar het project talentenontwikkeling van Henk Oosterling die kansarme jongeren in Rotterdam-Zuid weerbaar maakt door ze een vak en een vechtsport te leren, te leren koken en te leren filosoferen, d.w.z. zich te oriënteren in de wereld.

De schuldencoöp kan de 'ontschuldpiramide' omvormen door het probleem niet alleen maar te zien in termen van rationaliteit (d.w.z. "verstandig" of "onverstandig" gedrag), maar in termen van oriëntatie. "inzicht in wat er mis is gegaan" moet meer zijn dan alleen "ik heb meer uitgegeven dan ik had", maar "ik heb me blindgestaard op iets waar ik eigenlijk helemaal niet gelukkig van word." Dit rationele keuzemodel is om meerdere redenen problematisch. Zo strookt de aanname van rationaliteit niet met gedrag dat mensen

in realiteit vertonen. Het idee dat kennis van zaken (hoe duur iets echt is, wat de gevolgen van een bepaalde kredietconstructie zijn) gedrag rationeel kan beïnvloeden onttrekt aan het zicht dat er andere krachten werken op de sociale wezens die wij zijn (zie onderzoeksvraag 1). Bovendien: over wat voor soort kennis hebben we het dan? Binnen het rationele keuzemodel lijkt de notie van kennis beperkt te zijn tot inzicht in de gevolgen van je handelingen en een vermogen om te beredeneren met welke stappen of middelen je een bepaald doel kunt bereiken. De "rationaliteit" die centraal staat in het rationele keuzemodel gaat over middelen, over hoe je kunt krijgen wat je wil, nooit over doelen, over wat je moet willen. Nadenken over wat deze doelen zijn, en wat doelen zouden moeten zijn, valt buiten onze gangbare notie van rationaliteit: we vinden doelen typisch een "privé-zaak", een kwestie van individuele smaak, voorkeur of stijl, en dus iets dat iedereen voor zichzelf moet uitmaken. Kort gezegd gaat kennis hierbij meer over de prijs dan over de waarde van dingen.

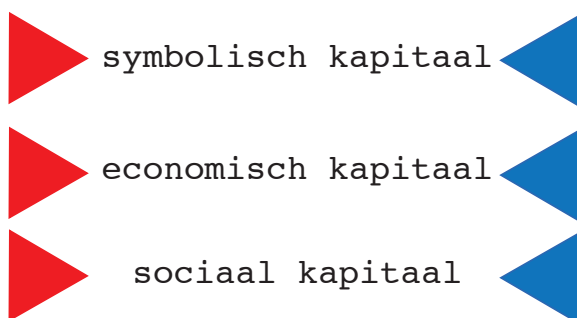
Gevolg is dat veel schuldhulpverlening meer gaat over de vraag "weet je wel wat

de gevolgen zijn van deze aankoop" dan over de vraag "waarom wil je dit kopen? Wil je dit wel echt?" Van de hele economische cyclus (productie, consumptie en uitwisseling) wordt alleen van consumptie gedacht dat het zich onttrekt aan elke rationaliteit: mensen "moeten zelf weten" wat ze eten, drinken, roken en kopen, het is "je eigen keus", en dus ook "je eigen schuld". Er is een diepgegronde allergie voor vragen als "zou je dat nou wel doen?"; we vinden dat als we zeggen "dat wil ik nu eenmaal" de kous af is. Omdat we consumptie zien als een gedragsdomein dat volstrekt individualistisch en subjectief is, is consumptie ook het domein waarin we denken dat we onze identiteit moeten vormgeven en onze relaties betekenis moeten geven. En eenmaal binnen dit patroon is meer altijd beter en is er geen reden om aan te nemen dat er een grens zou moeten zijn aan wat we moeten willen. (John Maynard Keynes voorspelde begin vorige eeuw dat nu ongeveer de periode zou moeten aanbreken waarin de hele mensheid genoeg zou hebben aan 15 uur werken per week. Deze voorspelling is niet uitgekomen omdat in althans de Westerse wereld mensen steeds meer zijn gaan consumeren en de grenzen van wat we nodig denken te hebben zijn verschoven.)

Kortom, een schuldencoöp moet jongeren niet maken tot accurate "boekhouders" van hun eigen leven, maar tot architecten en regisseurs van hun eigen leven. Weerbaarheid gaat over meer dan alleen geld: het gaat over een oriëntatie hebben in de wereld en de vaardigheid hebben om vorm te geven aan je identiteit, om te gaan met anderen en betekenis te geven aan je leven. De schuldencoöp moet een plek worden waar jongeren middelen ontwikkelen om zich te oriënteren in de wereld. Deze schuldencoöperatie willen wij verder onderzoeken aan de hand van drie centrale elementen. Deze drie elementen hebben wij, de kunstenaars samen met de wetenschappers, uitgewerkt in een onderzoeksplan. Dat onderzoek zal de komende twee maanden plaatsvinden.

Thema 1: schuld en de mobiele habitus

HABITUS

Hoe komen jongeren van een relatief kleine en onproblematische schuld steeds dieper in de schulden terecht? Zijn er bepaalde stappen of omstandigheden te herkennen waardoor schulden steeds problematischer worden? Heeft dat vooral te maken met het soort schuld, de maatschappelijke positie van de jongeren, persoonlijkheid, of het sociale netwerk dat schulden kan verergeren maar ook verlichten? Met dit thema willen we schuld onderzoeken aan de hand van Bourdieu's begrip habitus. De weergave dat schuld met name problematisch zou zijn voor jongeren uit achterstandswijken kan stigmatiserend en onjuist zijn. Een gedragsverandering vragen van deze groep veronderstelt dat zij niet alleen financieel schulden hebben, maar dat ze zich ook moreel schuldig moeten voelen. Maar schulden zijn overal en heeft bijna iedereen de Nederlandse staat heeft schulden, voetbalclubs hebben schulden, huizenbezitters hebben schulden. Waarom zouden nu juist de jongeren die zich in een marginale positie bevinden zich ook moreel gezien schuldig moeten voelen? De huidige omvang van onze schulden is een maatschappelijk fenomeen en als je alleen naar het individu kijkt kan je dat te makkelijk vergeten.

In deze eerste deelvraag zullen wij ons wel specifiek richten op jongeren. Het concept dat voor ons bij deze vraag centraal staat is habitus, een begrip dat onderdeel is van de theorie van de Franse antropoloog Bourdieu over distinctie, ongelijkheid en klasse. Habitus is de belichaming van vanzelfsprekendheden. Het is heel persoonlijk, bijvoorbeeld je smaak is een onderdeel van de habitus, of je iets lekker vindt of prettig of ongemakkelijk. Dat is allemaal de habitus. Nu lijkt die habitus heel persoonlijk, dat is het natuurlijk tot op zekere hoogte, maar die is wel degelijk gestructureerd. De habitus wordt gestructureerd binnen een veld van drie soorten kapitaal (een soort macht): symbolisch kapitaal (ook wel cultureel kapitaal, je opleiding, kennis, zowel formeel opgedaan als informeel), economisch kapitaal (macht door geld en andere bezittingen) en sociaal kapitaal (macht die je hebt over anderen, de mogelijkheid om van of via anderen iets gedaan te krijgen).

Wij willen de habitus, de maatschappelijk gestructureerde gewoontes, van de jongeren onderzoeken om zo te zien hoe keuzes gestructureerd zijn door die machtsverhoudingen. Wij willen daarbij dat

de scholieren hun mobiele telefoon als camera gebruiken, ook omdat de mobiele telefoon een belangrijke oorzaak van de schuld is. Wij zullen jongeren tussen de 14 en de 17 jaar vragen om een week lang met hun mobieltje foto's te maken van de dingen die ze graag willen hebben.

Hierop aansluitend willen wij een gesprek organiseren waarin we bespreken wat ze het liefste willen hebben en waarom. Of ze de goederen kopen of op een zeker moment hopen te krijgen (en van wie), waar ze voor zouden sparen en waar ze voor zouden lenen. Wat zijn de afwegingen die ze maken? Tijdens dit gesprek willen we zicht krijgen op de structuren waarin deze jongeren zich bevinden. Waar wonen ze? Welke opleiding doen ze? Wat voor werk doen hun ouders? En wat voor rol spelen die factoren bij de keuzes die worden gemaakt. Daarnaast zullen we de toekomst bespreken. Hoe ziet hun toekomst eruit, waar hopen ze op, wat verwachten ze en waar zijn ze onzeker over? In de analyse van de data is voor ons belangrijk om inzichtelijk te maken wat deze jongeren met elkaar gemeenschappelijk hebben en waar ze van elkaar verschillen.

Het tweede deel van ons onderzoek bestaat uit drie interviews met mensen die inmiddels weer schuldenvrij zijn. Wij zullen hen vragen om hun leven te beschrijven vanaf het moment dat ze nog geen schulden hadden, de eerste schulden ontstonden, zij dieper in de schulden raakten, hulp zochten tot het moment van schuldvrij zijn. Dit zal een zeer uitgebreid interview zijn waarbij wij aandacht zullen hebben voor de context waarin de schulden ontstonden, de momenten waarin zijn of haar situatie veranderde, wat zij zelf aanduiden als risico's en op welke momenten zij kwetsbaar waren en waardoor die kwetsbaarheid veroorzaakt werd. Deze twee onderzoeksdelen (de foto's met groepsdiscussie en de diepte interviews) laten zien: Hoe verloopt het proces van geen schulden naar schulden? En moet je je daar nu schuldig over voelen, of kan je daar beter anders mee omgaan. Het is dus niet alleen dat wij het onderzoek doen, ook de jongeren doen onderzoek. Deze methode kunnen we dan uitwerken en in de coöperatie toepassen.

Thema 2:

Het nieuwe gezicht van de bank

ComfortCard

Wij geven je de
financiële ruimte
om jouw dromen
te verwezenlijken.

Hoe ziet het nieuwe gezicht van de bank eruit? Nog niet zo lang geleden had de bank een fysiek gezicht. Om geld te lenen moest je meestal een bankgebouw in en sprak je met een medewerker van die bank. Maar intussen is het loket onzichtbaar geworden en heeft zich verplaatst. Geld lenen doe je nog maar zelden direct bij de bank. Wij willen die nieuwe gezichten van de bank onderzoeken.

Ten eerste, willen we onderzoek hoe schulden worden gemaakt bij winkels. Vaak wordt geld geleend bij het afsluiten van een telefoon abonnement om zo een nieuwe telefoon 'gratis' te krijgen, of als men een scooter koopt op afbetaling, of een televisie die je koopt met 'uitgestelde betaling'. Het loket van de bank is niet meer in de bank zelf, maar is, vrijwel onzichtbaar, in de winkel gezet. Hoe gaat dat in zijn werk, hoe zien deze loketten er uit en hoe worden mensen overgehaald om schulden te kopen? Ten tweede, is er het virtuele loket op je mobiel of via je computer in de huiskamer. Hoe ziet dat ware gezicht van de bank er uit? Consumentenkrediet wordt vaak niet bij de bank geleend, maar via allerlei online tussenpersonen. Wat is het gezicht van de tussenpersonen zoals de Wehkamp,

voorschotje.nl of de comfortcard website? Hoe wordt het ware gezicht van de bank gepresenteerd, of wordt dit ware gezicht verborgen door termen als 'gratis inbegrepen' en 'consumentenfinanciering'? Het lijkt erop dat de woorden als 'lenen' en 'krediet' verborgen worden. Bovendien, welke levensstijl wordt er via deze sites gepromoot? Hoe ziet het leven van de gelukkige lener er volgens de kredietverstrekkers uit?

Wij vermoeden dat het nieuwe gezicht van de bank een grote rol speelt in de dramatische toename van consumentenschulden. Wat verbergt het nieuwe gezicht van de bank, en welke praktijken worden gebruikt om jongeren in de schulden te steken? Als we dat weten kunnen wij het ware gezicht laten zien. Welke immorele en misschien zelfs illegale praktijken vinden er plaats bij het afsluiten van leningen? Is het echt zo dat minderjarige kinderen gemakkelijk geld kunnen lenen voor consumptie? Welke taal wordt gebruikt om te verhullen dat het om leningen, om schulden gaat en is er een betere en eerlijkere taal te vinden die duidelijk maakt wat er gebeurt? Schulden zijn een maatschappelijk probleem en de institutionele kant van schulden moet daarom ook onderzocht worden.

Schulden zijn immers niet alleen het gevolg van verkeerde keuzes, maar ook van ongelijke machtsverhoudingen en de mogelijkheid om mensen voor de gek te houden en voor te liegen.

Het nieuwe gezicht van de bank, en de immorele en misschien zelfs illegale praktijken die zich daar voordoen, willen wij op twee manieren onderzoeken. Ten eerste, door mensen op te roepen om hun ervaringen met ons te delen. Die ervaringen zullen allemaal worden geanonimiseerd. Het gaat ons immers om het blootleggen van structuren en processen die bijdragen aan de schuldenproblematiek, niet om shaming en blaming. Wij willen met mensen praten die ervaringen hebben met het nieuwe loket van de bank. Hebben mensen ervaren dat een loket eigenlijk functioneert als een kredietdealer voor minderjarigen? Hebben mensen ervaren dat ze bij het loket voor de gek zijn gehouden en dat het ze niet duidelijk was wat voor schuld ze aangaan?

Wij willen op verschillende manieren mensen bereiken: via ons eigen netwerk, via een blog op leidenanthropologyblog.nl en ook door mensen bij Arti op te roepen om met een van ons te praten. Daarnaast zullen wij de taal analyseren die gebruikt

wordt in de folders, websites, en ander promotiemateriaal: hoe wordt de schuld en de voorwaarden waaronder die wordt aangegaan gepresenteerd, of wordt dit juist verborgen? Zo krijgen we meer zicht op de praktijken van financiële instellingen.

Thema 3:

Rationaliteit als arm wereldbeeld

Een rationeel keuzemodel gaat ervan uit dat alle mensen, als ze maar genoeg kennis hebben, in principe rationeel handelen: als mensen maar genoeg kennis van zaken hebben zullen ze die afwegingen en beslissingen maken die het snelst en het meest efficiënt naar onze uiteindelijke doelen leiden en het gelukkigst worden

Dit is, volgens Aristoteles, een arm wereldbeeld met een armoedige conceptie van wat geluk inhoudt. Geluk wordt gelijkgesteld aan het (vergankelijke) genot dat voortkomt uit verzadiging van behoeften, aan alles hebben. Aristoteles verstaat onder "geluk" of "het goede leven" niet zozeer een geestesgesteldheid (als genot of plezier), maar een kwaliteit van leven. Overleven is een kwestie van de bare necessiteiten tot je beschikking hebben: eten, drinken, een dak boven je hoofd, gezondheid, veiligheid en familie.

Goed leven is niet meer van al deze dingen hebben (je hebt maar 1 huis nodig, beperkte hoeveelheid eten en drinken etc.), maar een soort kunst of vaardigheid van leven, een skill. Goed leven gaat niet over hebben, maar over zijn. Over een leven dat je op de juiste manier leidt, bijvoorbeeld

1

Vul in wat je het meest gelukkig maakt.
Plaats het belangrijkste bovenaan.

geslacht: (m) / v / anders   leeftijd: 59

door gezonde sociale relaties te onderhouden en toe te komen aan karaktervorming en zelfontplooiing.

Gezonde sociale relaties, karaktervorming en zelfontplooiing klinken als idealistische luxe die niet iedereen zich zal kunnen veroorloven. Maar vaak staan deze zaken (of voorbeelden ervan) wel bovenaan in de Maslow-piramides die door mensen in fase 1 van dit project zijn ingevuld. We weten eigenlijk vaak wel wat we belangrijk vinden. Alleen het praten en denken over hoe afwegingen in het dagelijkse leven is verarmd. Heroriëntatie op wezenlijke doelen (sociale doelen zoals vriendschappen, persoonlijke doelen zoals iets doen waarmee je je kunt identificeren, bv. talentontwikkeling) neemt het accent op consumptie weg: je kunt je persoonlijke en sociale identiteit op hele andere manieren vormgeven, bv. door samen te sporten, muziek te maken, te praten.

Goed leven is een skill, eigenlijk een soort topsport omdat het goede leven, en gelukkig zijn, niet zomaar een kwestie van "uitvoering" van een rationeel plan is, van rechtlijnig vasthouden aan een principe. Goed leven is geen calculus. Goed leven en een gelukkig mens zijn

Praten over wat we moeten willen is moeilijk: je wekt al snel de indruk bevoogdend te zijn en inbreuk te maken op het subjectieve zelf van anderen (je lokt de reactie uit: "dat mag ik toch zelf weten", "hoe weet jij nou wat ik wil"). Toch is het niet minder bevoogdend dan jongeren leren hoe ze hun huishoudboekje op orde kunnen krijgen en minstens net zo belangrijk. Een manier om het gevoel van autonomie zo min mogelijk te frustreren zou kunnen zijn om gebruik te maken van gesprekstechnieken uit de psychologie. Jongeren hebben vaak een diep besef van waarden, maar vinden het moeilijk om zich daarover uit te spreken als het over henzelf gaat. Anderen adviseren kunnen ze vaak heel goed. Je zou in groepsgesprekken jongeren "beslissingen" voor anderen kunnen laten maken of elkaar laten vragen "wil je dit wel echt?", "vind je het dit wel waard?". Daarmee creëer je de ruimte om in discussie te gaan over waarden.

Verruim het nadenken over schulden en biedt een soort training in het maken van afwegingen. Het voorkomen van (te grote) schulden is misschien niet zozeer een kwestie van rechtlijnig aan het juiste principe ("nooit meer uitgeven

bestaat uit wikken en wegen, uit omgaan met onzekerheden en twijfel en uit afwegingen maken een vaardigheid waarin je naarmate je het meer doet steeds beter wordt.

Dit aristotelische wereldbeeld willen wij centraal stellen in de schuldencoöp. Op die manier kunnen jongeren meer zicht krijgen op andere waarden die nu soms door schuld aan de kant worden geschoven. Wij willen dit, net als in fase 1, onderzoeken aan de hand van de Maslow piramiden. We willen op een school waar jongeren niet zo weerbaar zijn vragen om hun gelukspiramide in te vullen om die aan de hand van Aristoteles te classificeren. We gaan praten met jongeren om te achterhalen wat er gebeurt wanneer ze iets doen waardoor ze potentieel in de schulden raken. Hoe maken ze de afweging of ze die telefoon wel echt willen hebben? Waarom maken sommigen wel de afweging om die telefoon te kopen en anderen niet? En zou je, aan de hand van de Aristotelische gelukspiramide een andere afweging kunnen maken? En zijn er mensen die je daarbij kunnen helpen en hoe kan je die mobiliseren om tegenwicht te geven tegen de verleiding van de schuld?

dan je hebt") vasthouden, maar wikken en wegen, soms misschien wel een beetje, meestal liever niet. Misschien werkt de vergelijking met een dieet: als elk koekje een doodzonde is is het veel om er een alles-of-niets-zaak van te maken en te ontsporen; de kunst is om er evenwichtig in te worden en te snappen dat je koekjes over het algemeen niet nodig hebt, maar dat je best kan beslissen dat je het heel ongezellig vindt om op je eigen verjaardag geen taartje te eten; tegelijk kies je dan ook weer niet meteen het grootste stuk. Wikken en wegen tussen wat je wel en niet moet willen is een deel van de kunst van het leven, en dat is een kunst waarin je, volgens Aristoteles, elke keer dat je een afweging maakt steeds beter in wordt. Wij willen nagaan welke verschillende modellen er zijn die kunnen worden gebruikt. Moet de schuldencoöp lijken op de Anonieme Alcoholisten of Weight Watchers, waarbij geen hulpverlener aanwezig is en waarbij het gehele proces in eigen hand is? Of moet er een 'buitenstaander' bij zijn?

Een mogelijkheid die we hier willen onderzoeken is om de samenstelling van de coöp te heroverwegen door een ruimere categorie aan "schuldenaars" samen te brengen. Niet

alleen jongeren met een "domme" schuld, maar ook anderen met een sociaal meer geaccepteerde of gelegitimeerde schuld (studieschuld, hypotheek!) of zelfs met mensen die geen "zichtbare schuld" hebben, maar moreel "arm" en ondergestimuleerd zijn: mensen uit de financiële wereld, mensen die rationeel zijn in het benaderen van de vraag "hoe bereik ik wat ik wil", maar evenmin handen en voeten kunnen geven aan de vraag "waarom wil ik wat ik wil" en "wat moet ik willen". Door inzichtelijk te maken dat wij in dit opzicht allemaal even "arm" zijn kan de schuldencoöp het stigma wegnemen en de jongeren laten zien dat zij toevallig een kwetsbare groep zijn, maar geen losers. Ze zijn niet alleen maar "dom" of "onverstandig". Ze zijn onderdeel van een samenleving die als geheel moreel ondergestimuleerd wordt.

De onderzoeksresultaten zullen eind juni gepresenteerd worden.

A.S. Nieuw West

